

ӘОЖ 75.03

Қазақстан бейнелеу өнерінің жаңаруы мен дамуы

Түсіпбекова Шолпан Мұқаметқанқызы

аға оқытушы, Л.Н.Гумилев ат. Еуразия ұлттық университеті

Андағпа. Бұл мақалада қазақстандық бейнелеу өнері мәселесі қарастырылады, Қазақстан бейнелеу өнері дамуындағы әр түрлі кезеңдер зерттеледі, сонымен бірге онының өзіне тән ерекшеліктері қарастырылады.

Кілт сөздер: *Қазақстан бейнелеу өнері, бейнелеу өнерінің дамуы, бейнелеу өнерінің қазіргі кездегі көрінісі.*

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблемы казахстанского изобразительного искусства, исследуются различные периоды в развитии изобразительного искусства Казахстана, а также выделяются его специфические особенности.

Ключевые слова: *Изобразительное искусство Казахстана, развитие изобразительного искусства, современное видение искусства.*

Abstract. This article deals with the problems of Kazakh fine arts, explores the various periods in the development of fine arts of Kazakhstan, as well as highlighted its specific features.

KeyWords: *Fine art of Kazakhstan, development of fine arts, contemporary vision of fine art.*

Бүгінгі таңда мемлекет тәуелсіздігін нық ұстау мақсатында жүргізіліп жатқан рухани шараларға қатысты ұлттық философиямен мәдениеттің өркендеуіне қолайлы жағдайлар туып, кеңінен жол ашылуда.

Оған Республика президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстанның болашағы қоғамның идеялық бірлігінде» атты еңбегінде: «Тарихи құндылықтарымызды барынша зерттеумен қайта қалпына келтіру, сақтауға, зерттеуге мән беріп, өткен тарихымызды ұрпаққа жеткізуіміз керек. Өзінің тарихи, мәдени тамырларына қайта оралу—бұл әрине оң процесс. Қазақстанда ұлттық тілді, өнерді, мәдениетті дамытуға барынша қолдау жасалып отырғандығын айғақтайды.

Қазақ бейнелеу өнері бір адам ғұмырына ғана жетерлік өте аз мерзімде өзгеру, өсу кезеңінен халықаралық ілтипатқа бөлену шағына дейін бүкіл даму сатыларынан өтті [1].

Адамды адам етіп, ұлтты ұлт ететін – рухани байлық. Рухани байлықтың қайнар көзі өнерде. Көненің көзін бүгінгі ұрпаққа мұра еткен, сонау ерте кезден ата-бабаларымызбен бірге біте қайнасып кележатқан, қазақ халқымыздың, ұлтымыздың бейнелеу өнері бүгінгі жаһандану заманында өскелең ұрпаққа берерім ол алтын қазына десек артық айтпаймыз. Бейнелеу өнерінің адамзатқа сыйлар рухани байлығы ұланғайыр.

Бізге дейін келіп жеткен тарих тереңіне үңіліп, бағзы заман деректеріне көз жүгіртсек, тым арғы замандағы жазудың тегі суреттен басталғанын білеміз. Сурет жазуы алғашқы қауымдық дәуірде пайда болып, сол заманның бейнелеу өнерімен тамырлас болады. Әр түрлі бейнеленген бұл суреттер көшпелі халқымыздың көркемдік талғамын көрсетеді [2].

Дүниеге келген әр бір жаңалық сол күйінде қатыпқалмайтынын ойға алсақ, ертедегі сурет жазуыда сол пайда болған күйінде қалып қойған жоқ, ол өмірге икемделіп өзгеріп, өрістей түсті. Біраз кейінірек замандағы өрнекті пішінмен оюланып салынған бейнелі суреттер пайда бола бастады. Ұлтымыздың өнердегі озық үлгілері ою-өрнекпен өлшенген. Қарапайым халқымыз қоршаған ортасынан нәр алып, көк әлем аспанын, сумен жерін, төрт түлік малын ою-өрнекке үлгі етебілген.

Кең байтақ даламыздың өзі өнерге тұнып тұр емес пе, қазақтың әрбір тасында сурет, тауында құдірет барын қазақтың тума талант суретшісі Ә. Қастеев өнерді «Таудың бұлағынан, қойдың құлағынан, апамның киізінен, ешкінің мүйізінен үйрендім» -деп әзілдеген сөзінен-ақ байқауға болады. Табиғат сонау бастан-ақ әсемдіктен құралған. Оның әрбір бөлігі қайталанбас керемет үйлесімділікпен қалыптасқан. Тек сол әсемдікті байқай білетін, сезе білетін жүрек керек.

Ал, енді рухани деңгейі жоғары шебердің қолынан шыққан өнер туындысы адамдарға өте ыстық көрінеді. Өзінің ішкі күш-қуатымен көрермендерін сүйсіндіреді. Суретші тек табиғаттан үйренудің арқасында ғана шеберлікке жеткен. Ал, рухани тоқыраудан шыға алмаған адам сомдаған өнер туындысы сырты көркем болғанымен, шын мәнінде тартымдылығы жоқ, бос дүние сияқты болмақ. Руханилықтың әсемдікпен байланысы осындай. Әсемдікті көре білген, сезе білген адам оны қоғамның рухани әлемін өз тарапынан толықтыра түседі. Сөйтіп, ол өз іс-әрекеті арқылы адамзат арасындағы сұлулықпен, үйлесімділікпен көмкерілген руханилықтың қалыптасуына, оның дамуына өз үлесін қосады [3].

Өнер бұл адамзаттың тіршілік етуімен қатар жасалынып, дамып келе жатқан ерекше тіл. Кез келген өзге тіл сияқты ол да ой мен сезімді жеткізу үшін, басқа ешқандай жолмен бере алмайтын адам тәжірибесін беру үшін жаратылған. Бейнелеу тілі арқылы ғылыми тілдің формуласына және логикалық дәлелдерге қисыны келмейтін мәліметтерді жеткізуге болады.

Қазіргі кезде Республикамыз егемен ел болып әлеуметтік-экономикалық саясатын жаңаша жүргізіп жатқан уақытта, алғашқы кезеңдерінен бастап-ақ мәдени салада үлкен өзгерістер байқалып, жаңа құндылықтар пайда болды. Тіпті, бұрынғы мен өнердегі жаңа құбылыстарға өзіндік көзқарастар қалыптаса бастады. Қазақстан бейнелеу өнері – басқа елдермен салыстырғанда жас өнер.

Сондықтан да оның теориялық және практикалық негіздерінде игерілмеген көптеген тың проблемалар баршылық. Міне осы қазіргі Қазақстан жағдайында өнер туындылары көрмелер мен музейлерге арналған рухани ғана сұраныс болудан қалып, ол әрі тауар ретінде көпшілік пен жеке адамдардың материалдық құндылығына да айналған кезде, олардың мәдени деңгейін көтеру, талғамына әсер ету, сезімін тәрбиелеу бүгінгі күн талабы.

Осы міндеттерді шешу барысында еуропалық классикалық бейнелеу өнері мен дәстүрлі шығармашылыққа байланысты бейненің тұрақты нақыштық белгілерінің «модельдік теориясын» жасап, оның қазақ өнеріне жасаған сапалық өзгеріс белгілерін мойындай отырып, дәстүрлі өнер мен жаңа мәдениет арасындағы байқалған өзара ішкі қатығыстарына, орын алған қайшылықтарына, оның кеңістігіндегі тарихи эволюциялық дамуына объективті түрде баға беру, осы арқылы дәстүрлі өнердің табиғи сипатын сақтап қалу және Қазақстан бейнелеу өнері үшін «оптимальды» позицияны анықтау қазіргі таңдағы көкейкесті мәселе болып отыр.

Қазақстандық суретшілердің, шеберлердің, сәулетшілердің, дизайнерлердің көркемдік проблемаларды шешу өндістерінен, образдық белгі ретінде ұсынылған идеяларынан, нақыштарынан, пластикалық түзілім шешімдерінен, бояу түсіне жасалған акценттерінен, баяндау тілі мен образдың жалпы сомдалу сипатынан және оның оқылу ерекшелігінен көрінетіндігі сөзсіз. Осылардың философиялық тұрғыдан теориялық және әдіснамалық негіздемелерін жасау қазіргі таңдағы актуальді мәселе болып табылады [4].

Бүгінгі күннің бейнелеу және мүсін өнері контекстік жағынан аса толықтырылған күрделі болып келеді, ол өз кезегінде қарапайым көрерменнің

түсінбеуін тудырады. Бүгінгі күні суретшілер мектебінің қалыптасу сатысының алдыңғы кезеңіндегі тәжірибелерін толық түсіну болашақтың ісі. Түрлі түстер, композициялар, фактура немесе пластика көмегімен шығу көздері, жылдар бойы шындалған, әдеттегі құндылықтар мен түсінушіліктермен тығыз байланысқан, дүниенің құрылуы туралы ұлттық түсініктерді өнерде қалыптастыра, бейнелік шығармалар мен мүсіндік композицияларды қалпына келтіре отырып, суретшілер небір жиынтыққа, біртұтас жүйеге, шашырап қалған элементтер мен фрагменттерді жинайды.

Осы процесс барысында шығармалардың нысандарымен атқарылатын жұмыстар да жедел қойылғанын атап өтуіміз керек. Әр алуан түрлі стильдер, тәсілдер, колтаңбалар бойынша қызмет атқаратын, сол бағыттарда тамаша туындыларды дүниеге әкелетін бейнелеушілер мен мүсіншілердің шығармаларында нысан рөлін әсемдік ерекшелік факторының күшеюі немесе күнделікті эстетикалық өлшемдерді жоққа шығару арқылы қарқынды ету жүзеге асырылуда.

Осы үрдіс ұлттық менталитетке қатысты жаңа суретшілер тілін қалыптастырумен тығыз байланысты болып отыр. Ол өзінің сыртқы стильдік көріністерінде айтарлықтай шартты, орташалау, рәміздік, метафоралық немесе тіпті ашықтан – ашық метафизикалық сипатқа ие болды. Әрине біздің назарымыздағы басты мақсат бейнелеу өнерінің қазіргі кездегі көрінісі, оның өткені мен болашақтағы келбетіне болжам боларлықтай даму өзегін айқындау. Осыған байланысты Қазақстан мәдениетінің алдында екі іргелі міндет тұр: қазақы мәдениеттің өзіндік келбетін сақтап қалу және көркемдік кеңістік пен уақыт ырғағында қалыптасқан тұрақты нақыштардың негізінде оның даму сапасына игі әсер ету [5].

Сондықтан біз уақытқа байланысты, оның өзгеріс сапасын дамытқанда, Тас дәуіріндегі суреттік белгілерге көңіл бөлеміз. Ұлттық нақыштың тұрақтанып үлгіленуі осы кезден басталады. Одан кейін қазақ өнері үшін, дәстүрлі мәдениет ретінде жалғасқан халықтық шығармашылық үлгілерінің ұлттық белгілері ғасырлар бойы жетіліп, ХХ ғасырдың басына дейін шындалып келді.

Қазіргі кездегі Қазақстан бейнелеу өнерінің сипаттық ерекшелігіне өзгеріс енгізіп, кәсіби өнердің жаңа сапалық белгілерін қалыптастырған өнер шындық бейне яғни реализмнің әдістемелік негіздері болды. Осының өзі айналып өтуге мүмкін болмайтын тарихымыз. Ол дәстүрлі халықтық сана сезімге сапалы

өзгерістер жасап, нақыш пен сурет қатынасындағы жаңа қасиеттерді анықтады. Бұл бір ғана кеңістік ауқымында байқалған уақыт ырғағындағы өзгерістер еді. Дегенмен халық өнерін хронологиялық тәртіпке бағындыруға келе бермейтінін айтуымыз керек. Оның көркемдік тұрақты нақыштары сол заманда қалыптасып, белгілі-бір әлеуметтік-саяси және мәдени жағдайлардағы өзгерістерге байланысты ол өнерде жаңа сапалы реңдер пайда болып, кейін соны қырынан көрінуі мүмкін. Соған қарамастан бұтақтарын айналасына кең жайып, уақыт өткен сайын толығы түскен дінгек секілді ол бір тамырдан қоректенетіндігі даусыз. Қазақтардың өткен кезеңдердегі рухани дүниесі ислам дінімен үйлесімін тауып, көркем кеңістіктік-уақыттық ырғақта болмысы түгел дерлік сақталып, семантикалық сипаты ғана ішінара өзгеріске ұшыраса, мұсылмандық мәдениет те тұтасымен алғанда халқымыздың санасына сапалы өзгерістер енгізіп, кейін жаңа тарихи жәдігерлердің қалыптасуына жағдай жасады.

Бейненің тұрақты нақыш үлгілеріне өзіміздің тұрақты қатынасымыз жөнінде айтқанда, әрине, біз әр уақыт аралығындағы өнердің қайталанбас өз спецификасы болатынын ескереміз. Әлеуметтік, қоғамдық, ғылыми-техникалық жетістіктердің және басқа бөтен мәдениеттердің ықпалдарына байланысты бұрынғы дүниетанымдық көзқарастың өзгеріп, жаңа сананың қалыптасуы заңды процесс.

Қазіргі кезеңде әлеуметтік жағдайлар өзгеріске ұшырап, мәдени ақпараттық алмасулар мен өзара әсер қатынастарының күшейіп, өнер тек қана рухани сұраныс болудан қалып, ол тауар ретінде де жұмыс істей бастаған кезде және оған деген сұраныс критеріінің көпшілікке, жеке адамдарға, базар талғамына, көрмелер мен мұражайларға арналған түрлі талап-тілектерін қанағаттандырып отырған шақта біздің бағалау критерилеріміз бейнелеу өнеріне ғана емес, дәстүрлі халықтық шығармашылыққа қалыптасқан көзқарасымыз өзгерді. Дәстүрлі өнерге деген көзқарасты бағытталған позициялық қатынас анықтайтындай өзгерістер байқалды. Әлемнің өркениетті елдері біздің ғасырлар бойы шыңдалып, сұрыпталып, өзіндік келбеті қалыптасқан дәстүрлі шығармашылығымыздың көркемдік жүйесіне қызығушылық танытып, оны меңгеруге ұмтылған кезде, кеңес үкіметі тұсында халықтық өнер ескі мектептің қалдығы ретінде бағаланып, біз оған менсінбей қарағанның өзінде, қазақ өнеріне қатысты айтқанда, бейнелеу өнері мен халықтық өнер бір-бірінің қақтығысы мен өзара әсерінің негізінде дамыды деп тұжырымдауымызға болады [6].

Қазақ өнерінің қазіргі жағдайын толығырақ түсініп, оның болашағына көз жүгірту үшін біз халықтық дәстүрлі өнер тудырған табиғи көркем заңдылықтарды да, әлемдік мұраны да, қазіргі таңда күнделікті өмір қойып отырған жаңа міндеттерді де назардан тыс қалдыра алмаймыз.

Қазақ бейнелеу өнерінің құрылуы мен даму барысы белгілі қыл қалам шебері Әбілхан Қастеевтің (1904-1973 жж.) есімімен тығыз байланысты. Оның еңбек жолы жиырмасыншы жылдардың соңынан басталады. Ә. Қастеевтің қолынан шыққан көптеген сулы бояулы және суреттер «Көне және жаңа тұрмыс» топтамасына біріктірілді. Соғыс алдындағы жылдары Қазақстанда А. Ысмаилов, ағайынды Қожықовтар, Б. Сәрсенбаев, Ұ. Таңсықбаев және т. б. қыл қалам шеберлері болды. Ұлы Отан соғысы жылдары Қазақстанда Украинаның, Белоруссияның және Ресейдің суретшілері жұмыс істеп, Қазақстандағы бейнелеу өнерінің құлаш жазуына өзіндік үлестерін қосты. Орыс суретшілері қазақ халқының тұрмысы мен тыныс тіршілін бейнелеуге өзгеше бағыт беріп, үлкен әсерін тигізді. Қазақстанда түрлі экспедициялар құрамында болған Б. Смирнов, О. Федченко, П. Кошаровтар өз туындыларында халық өмірін суреттеуге тырысты. Әсіресе орыс суретшісі В. Верещагинді Орта мен Қазақстан тақырыбы өте қызықтырды. Өзінің «Лепсі өлкесін қоршаған таулар» атты еңбегінде қазақ даласы керемет шеберлікпен суреттелген. Белгілі қыл қалам шебері Н. Хлудовта өзінің барлық туындыларын Қазақстан тақырыбына арнаған. Оның «Мал айдау», «Отынға барғанда» қазақ өлкесінің әсемдігін бейнелеген туындыларында үлкен сүйіспеншілік жатыр. Қазіргі уақытта бұл өнерді бағалаушылар қазақстандық шеберлер А. Бренердің, Б. Шульцтың, А. Жұмаеваның, К. Ибрагимовтың, Ш. Ноғайбаевтың, Е. Нүсіповтың еңбектерін ерекше атап жүр.

Пайдаланған әдебиеттер

- [1] <http://e-history.kz/kz/contents/view/1429>
- [2] Қ. Болатбаев. Көкжиек және кеңістік. – Алматы, 2008. -№ 7-15 б.
- [3] Ш.Ә. Ақбаева. Бейнелеу өнерінің оқыту әдістемесі. –Алматы. 2007. - 123 б.
- [4] З. Айдарова. Мәдени тарихи даму үрдісіндегі өнердің орны. –Алматы. 2003. №3. -13-15 б.
- [5] Б. Байжігітов. Бейнелеу өнерінің теориялық мәселелері. – Ақтөбе. 2003. 6-30 б.
- [6] Б.М. Неменский. Мудрость красоты. - М.: Просвещение, 2006. –234 с.